

הרב מרדכי פוגלמאן
רב ואב"ק קרית מוצקין

לשאלת הקידוש שבבתי הכנסת בארץ ישראל

בשו"ת: «הקידוש שבבתי הכנסת בארץ ישראל» שפרסמתי ב«התורה והמדינה קובץ ט'—י', עמודים ת"מ—ת"נ, הוסיף הרב העורך שליט"א כמה הערות בגליון. והרי תשובתי עליהן.

בעמוד תמ"ג, הערה א', הוא מעיר: ... «אלא שבאמת אין כל הכרח שזו היתה התקנה, ולא היה אלא נוהג שנהגו בו באיזה מקומות, ולשון הגמרא מוכיח יותר בדעה זו, שכך הוא הלשון: ... «בנ"א שקידשו בביהכנ"ס»; לשון זה יראה שאין זה מנהג כללי, ולא תקנה».

הרב העורך שליט"א הולך בהערתו זו בעקבות הבית חדש לטואו"ח סימן רס"ט הסובר שם: ... «שקדוש, בבית הכנסת לאו תקנה היא כלל, אלא מעצמן נהגו כדמוכח בלישנא דתלמוד בערבי פסחים וכו'» ... עכ"ל. אמנם הקידוש בבית הכנסת לא נזכר בתלמוד בפירוש בשם «תקנה», אבל הגאונים והפוסקים הראשונים והאחרונים, ללא יוצא מן הכלל, מכנים את מנהג הקידוש בבית הכנסת לא בשם «נוהג של איזו מקומות», אלא בשם: «תקנה».

בסדר רב עמרם גאון השלם (הוצ' רא"ל פרומקין, ירושלים) ח"ב, עמוד י"ג: ... ותקנו חכמים לקדש בבית הכנסת על היין...

בשו"ת הרמב"ם, סימן ל"ז: «כמו שהם תיקנו קידוש בבית הכנסת מפני האורחים»... וכשהרמב"ם מביא שם דוגמאות לתקנות חכמים שאעפ"י שבטל טעם התקנה — התקנה לא בטלה, הוא מביא כאחת מהן את הקידוש בבית הכנסת.

שו"ת הרשב"א סימן ל"ז ושכ"ג: ... דמעיקרא תקנו לקדש בבית הכנסת, ועיקרא של תקנה זו, משום אורחין»...

אור זרוע, ח"א, בשו"ת סימן תשנ"ב: ... «תקנת תנאים והאמוראים היא לקדש בערב שבת ובערב יום טוב»...

המאירי לפסחים ק"א, ע"ב: ... ולא זוהי תקנה אף במקום שאין אורחין... בר"ן לפסחים, שם: ... כיון דמעיקרא איתקון משום אורחין, אמרינן ליה שתקנות חכמים קבועות הן»...

ארחות חיים, הלכות שבת, הלכות קידוש השם, סימן ט': «וביאר עוד תקנה זו קבועה היא»...

שו"ת התשב"ץ, ח"ד טור שלישי, סימן ל"ב: ... והוא בקידוש שניתקן בשביל האורחים... תקנה במקומה עומדת»...

טור א"ח סימן רס"ט: ... «שלא תיקנו אותו אלא משום אורחין»...

ר"ד אבודרהם, סדר מעריב של שבת, ... "אעפ"י שבטלה הסיבה שעליה היתה התקנה כגון ברוך ה' יראו עינינו, וכן בענין הקידוש בבית הכנסת..."
 ש"ע או"ח סימן רס"ט, ס"א: ... "ועכשיו אף על גב דלא אכלי אורחים בני כנישתא, לא בטלה התקנה..."

על הערת הרב העורך שליט"א שם: ... "אילו היה מוסכם שהיתה תקנת חכמים לקדש בבית הכנסת, לא היו חלוקים בה הראשונים..." יש לענות: בעצם התקנה לקדש בבית הכנסת אין מחלוקת בראשונים; המחלוקת היא רק בזה שאחדים מן הראשונים, והם המיעוט, סוברים שתקנת הקידוש בבית הכנסת היתה בעיקרה רק אם ישנם אורחים, ותקנו בעת ועונה אחת שאם אין אורחים בבית הכנסת, התקנה בטלה מאליה ואין לקדש. ויש קבוצת פוסקים, והם הרוב, הסוברים שאעפ"י שאין אורחים בבית הכנסת, התקנה לא בטלה, ויש לקדש.

להערתו, עמוד תמ"ג, א': ... "מעתה מובן שאין שום סתירה בדברי הרא"ש שהעיר על זה הרהמ"ח שליט"א בהערה ב', ובאור הרהמ"ח לסתירה זו שהרא"ש פשוט העתיק שהדיעות סותרות זא"ז ולא שת לבו לזה, אינו מתקבל על הדעת כלל..." יש להשיב: דרכו של הרא"ש להביא דברי הראשונים אפילו כשיש סתירות ביניהם. ואלה הם דברי היד מלאכי, כללי הרא"ש, סימן ל"א: ... "זה דרכו של הרא"ש, בכמה מקומות מעתיק לשון הרי"ף ובמקום אחר אינו סובר כן. ע' נקודות הכסף להש"ך סימן ט"ו ובחומ"מ סימן ט"ל ס"ק ב' וכ"כ עוד בתקפו כהן ר' סימן מ"ו ע"ש, ובדרישה יו"ד סימן קע"ד ס"ז ושם חו"מ סימן ע"ב, ס"ד, וב"ח יו"ד סימן רס"ט ובלחם משנה פ"ד הלכות אישות מהדורא בתרא פ"ה אמר להם ובספר קרבן נתנאל בכלליו אות ב', עיי"ש וכו'..." והרחיד"א בשם הגדולים, ערך רבינו אשר בן יחיאל מביא בקצרה את דבריו של היד מלאכי ומוסיף: ... "ואני ברגלי אעבורה ולמדתי שכן הוא דרך הרא"ש גם במסכת בכורות ונדירים שמביא דברי הרמב"ן בהלכותיו, על דרך שמביא דברי הלכות הרי"ף, אף דלא שמיע ליה ובמקום אחר מגלה דעתו. וכן אני אומר כי דרך זו דרך רבינו הרא"ש גם בפרישתו לזרעים וטהרות שהוא כותב דברי רבינו שמשון, אף אי לא סבירה ליה ובמקומו מגלה דעתו דעת עליון וקדוש..."

כמוכן שדבריהם אלה של היד מלאכי והרחיד"א צריכים להאמר במלואם גם על המובאות של התוספות בדברי הרא"ש.

בעמוד ת"נ, בהערה ב', מעיר הרב העורך שליט"א: ... "שאינו אנו בני חורין לברור לנו פוסקים כטוב בעינינו, ובני"ד דעת האו"ז והכלבו אינה נקוטה ברוב הראשונים..."

על זה עלי להשיב: לא הייתי "בן חורין לברור לי פוסקים". קדמוני בזה גדולי הפוסקים הראשונים והאחרונים ונקטו להם שיטת הכלבו והאור זרוע בטעם הקידוש בבית הכנסת. הר"ד אבודרהם בסדר מעריב של שבת... (דפוס ירושלים תשי"ז, עמוד קנ"ב) מביא את טעם האו"ז והכלבו בקידוש בבית הכנסת, בלי להזכיר את שמם בפירוש. ואלה הם שם דבריו: ... "ועוד מצאתי כתוב לאחד מן החכמים סיוע למנהגנו, וזה לשונו כיון דקיי"ל כשמואל והוקבע הקידוש בבית הכנסת לצאת אורחים ידי חובתן, אנן נמי השתא אפילו במקומות דליכא אורחים

יש לנו לקדש שם ממנהג חכמים ראשונים. וכן בשאר ענינים השאירו הגאונים מנהג קדמונים במקומו אעפ"י שבטלה הסיבה שעליה היתה התקנה, כגון בברוך ה' ויראו עינינו וכו' וכן בענין הקידוש בבית הכנסת, וגם בזה יש פרסום גדול וקדוש השם והודאה לשמו לברכו במקהלות שנאמר במקהלות ברכו וכו' ואין בזה משום ברכה לבטלה, כיון שמסדרין שם הברכות בפני כל העם, בקיאיין ושאינן בקיאיין וכו' ...

אין בידינו לברר בדיוק מי הוא "אחד מן החכמים" הנזכר בר"ד אבודרהם שהבאנו למעלה. אבל דברי הר"ד אבודרהם בטעם הקידוש בבית הכנסת: "יש בזה פרסום גדול וקדוש השם והודאה לשמו לברכו במקהלות וכו' " הם הם בעיקרם דברי הכלבו והאור זרוע!!!

רבינו הגאון ר' אפרים זלמן מרגליות, זצ"ל, באלף למטה לספרו מטה אפרים, סימן תרכ"ה, סעיף מ', אומר: ... "שוב מצאתי באליה רבה סימן תקנ"ט סק"ט שכתב בשם הכלבו דנותן טעם למה מקדשין בזמן שאין אורחים אוכלים שם, כדי להסדיר להמון העם סדר הקידוש דלא גרע מתפלות של פרקים שצריך להסדיר. ותיתי לי שכמה פעמים עלה לפני במחשבה" ... הגרא"ז מרגליות, זצ"ל, לא ראה את ספר הכלבו במקורו והוא מביא את דבריו רק מן המובאות באליה רבה. הרב העורך שליט"א דלג בהערותו הנ"ל על דברי בעמוד ת"נ: ... "ראינו למעלה שדעת רוב גדולי הפוסקים והמפרשים הרמב"ם, הרשב"א, האור זרוע, הרא"ה, הארחות חיים, המאירי, הר"ן, התשב"ץ והשלחן ערוך שאף על פי שבטל הטעם (של הקידוש בבית הכנסת), התקנה לא בטלה" ...!

ובכן — "לא הייתי בן חורין ולא ביררתי לי פוסקים כטוב בעיניי" ... ; אלא הלכתי בעקבות רוב גדולי הפוסקים הראשונים והאחרונים שמפי הוראותיהם אנו חיים.

העורך שליט"א אומר בהערותו הנ"ל: ... "ומי יבוא להכריע בניגוד למרן הב"י ולהרהר אחר עדותו ביחס למנהג בא"י" ...

על זה יש לענות בדברי מרן הר"י קארו בשו"ת אבקת רוכל סימן ל"ב: ... "הרמב"ם הוא גדול הפוסקים וכל קהילות ארץ ישראל והאראביסטאן והמערב נוהגים על פיו וקבלוהו עליהם לרבן" ... וע' בבית יוסף ליו"ד סימן רס"ה ובכסף משנה הלכות תרומות פ"א, סוף הלכה י"א, וכן כתב הרדב"ז בשו"ת החדשות ח"ב, ריש סימן תשל"א והרלב"ח בשו"ת סימן ל"ב ועוד. והרמב"ם הוא בראש הפוסקים שהם בעד קידוש בבית הכנסת, כמו שראינו למעלה, אעפ"י שאין היום אורחים בבית הכנסת. וכמוכן ללא הגבלות של מקום ושל ארץ!

להערתו, ב', בעמוד ת"נ: ... "ואף המגן אברהם לא אמר אלא שאין לבטל המנהג, אבל לעשות מעשה ולנהוג מחדש במקום שאין מנהג קשה במקום חשש ברכה לבטלה" ... יש לענות: אמנם בקהלה המתקיימת כמה דורות ובה נתגבש ונקבע המנהג במשך כמה דורות שלא לקדש בבית הכנסת, אין להנהיג את מנהג הקידוש בבית הכנסת. אבל במה דברים אמורים בארצות התפוצות, ולא בארץ ישראל. לפני קום הישוב החדש בארץ ישראל, התקיימו לאמתו של דבר רק "ארבע ארצות", ז. א. ארבעה מקומות בהם נתגבשו ונקבעו מנהגים קבועים, והם: ירושלים, חברון, צפת וטבריה. אבל ביתר המקומות, הערים הגדולות והקטנות והישובים, שנתיסדו

בחמשים השנים האחרונות לא נתגבשו מנהגים קבועים. העולים מביאים את מנהגות ארצותיהם מהן עלו וטרם נתגבשו כאן למנהגים קבועים. ולכן בענין הקידוש בבית הכנסת אין לומר שבערים ובישובים החדשים בארץ ישראל יש מנהג קבוע שלא לקדש בבית הכנסת. ולכן בהתחשב גם בנסיבות המיוחדות שהבאנו בסיכום בעמוד ת"נ מותר, לפענ"ד במקומות האלה להנהיג את הקידוש בבית-הכנסת בלילי שבתות וימים טובים.

ועל דברי העורך שליט"א, שם: ... "קשה במקום חשש ברכה לבטלה"... עלי להעיר כי אנו נוהגים כהוראת מרן הר"י קארו. בש"ע או"ח סימן רס"ט, ס"א שמטעימים את יין הקידוש בבית הכנסת לקטן. ועל ידי זה אין כל חשש של ברכה לבטלה. אנו נוהגים להטעים את יין הקידוש להרבה ילדים המחכים בכליון עינים לרגע הנעלה של טעימת יין הקידוש, ויש בזה גם משום חיבוב מצוה על התינוקות. יעוין תשובה נרחבת בענין זה בשו"ת הרשב"ץ, חוט המשולש, טור שלישי, סימן ל"ב.